

O PROGONU HAMZEVIJA U SJEVEROISTOČNOJ BOSNI 1582. GODINE

O pitanju hamzeviya u Bosni i njihovom učenju, kako je poznato, pisano je ranije. Nekoliko značajnijih priloga publikovano je u Prilozima za orijentalnu filologiju¹, ali to pitanje u cjelini nije moglo još da bude sagledano i dovoljno rasvijetljeno. Progonom hamzeviya u Bosni 1537. godine, kada je justiciran njihov idejni osnivač Hamza Bali, nije to žarište bilo ugašeno. O tome rječito govore događaji devet godina kasnije. Ponovo u Gornjoj Tuzli, gdje je svojevremeno Hamza bio i uhapšen, izbija na vidjelo Hamzino učenje. Iako je o tome pitanju ranije pisao M. T. Okić, prezentirajući pet carskih zapovijedi iz 1582. godine u rezimiranom francuskom prevodu², ipak ti događaji u jugoslovenskoj historiografiji nisu dovoljno poznati, pa želim da se u ovom kratkom prilogu ponovo na to osvrnem. Pružajući u srpsko-hrvatskom prevodu najraniju od tih zapovijedi, a mislim i najkarakterističniju, jer daje jasan uvid u sadržaj ovog događaja i istrage iz 1582. godine, namjera mi je da, nastavljajući na ono što je publikovano u navedenim »Prilozima Orijentalnog instituta, dam i kontinuitet dosadašnjih znanja o tome pitanju.

Komparirajući dokumentaciju sačuvanu u Muhimme defterima³, tj. carske naredbe — one iz 1573. sa onima iz 1582. godine — proizilazi da je ranije jače zvonjeno na uzbinu. Kako se vidjelo, godine 1573. carske naredbe bile su razaslate u nekoliko sandžaka, iz kojih se jasno vidi da je u početku Hamzino učenje imalo šire razmjere, brojnije pristalice. Naredbe su bile upućene uglavnom na vrhovne upravne organe, tj. svih pet zapovijedi koje smo u prevodu prezentirali bile su upućene sandžak-bezima, i to: zvorničkom (1), bosanskom i hercegovačkom (2), hercegovačkom (3), bosanskom (4) i ponovo bosanskom sandžak-begu (5). Samo je prva naredba bila naslovljena i zvorničkom kadiji (zvorničkom sandžak-begu i zvorničkom kadiji), pod čiju je jurisdikciju tada spadala Gornja Tuzla. Zatim, naredba upućena u Hercegovinu (3) bila je istovremeno razaslata još sandžak-bezima, bosanskom i požeškom, kao i budimskom beglerbegu, kome su tada pripadali sandžaci zvornički, bosanski i drugi⁴. Iz toga proizilazi da je veliki politički značaj pridavan tim događajima. A kako se, opet, justifikacija Hamze dogodila u Istanbulu, to je taj događaj i Hamzino učenje ostavilo traga i u zapadnim izvorima (izvještaji tadanjih evropskih diplomata).

Ponovna pojava Hamzinih pristalica u 1582. godini bila je sada ograničena samo na sjeveroistočnu Bosnu. O ovom događaju govori, kako je spomenuto, pet do sada poznatih carskih odredaba, upućenih kadijama Zvornika, Gračanice, Tuzle i Sarajeva, kao i zvorničkom sandžak-begu i bosanskom beglerbegu, u vremenu između 1. juna i 14. novembra te godine. Najranija od njih jeste ferman koji pruža uvid u cijeli ovaj događaj. U njemu je konkretno

(Na vrhu): Predato čaušu Imam-zade Mehmedu

Hakum kadijama Zvornika, Gračanice⁶ i Tuzle⁷. Poslali ste pisma i prepise iz sudskih protokola da su stanovnici Gornje Tuzle, poimenice: Mehmed, sin Hasanov; Hadži Alija; Ali-hodža; Ibrahim-halifa; Husejin-aga; Mustafa; Džafer i Hasan; zatim čizmadžija Behram; trgovac Jusuf; Osman sin Ishakov; drugi Osman, sin Hasanov⁸; Husejn, sin Nesuhov; Ferhad; Babadžan Pir-Ahmed; Hasan, sin Berduša⁹; Jusuf, sin Mustafin — sa znanjem zvorničkog sandžak-bega, neka mu je trajna slava — privedeni časnom sudu, pod optužbom da su sljedbenici ranije osvjedočenog i pogubljenog krivovjernika (mulhid) Hamze i da se jedan od njih prozvaao »sultanom«, da su na jedno mjesto sabirali svoje žene i zabavljali se (sohbet), da su time — osim što su činili ružna i po šeriatu zabranjena djela — pripisivali sebi i saltanet. Upitani o tome imenovani su svojim odgovorima to zanijekali. U ovoj stvari, međutim, posvjedočilo je nekoliko muslimana, te Omer-halifa i Jusuf-halisa, sin Mehmedov — da je mulhid Mehmed, sin Hasanov, rekao: ja sam postao sultan Mehmed namjesto sultana Hamze. A kako ste još javili da su neki na pitanje: zašto ste svoje žene sastajali sa muškarcima koji njima nisu rod (na mahrem), odgovorili su: ako je vama to zabranjeno (haram), nama je dozvoljeno (halal); te kako je viđeno da su se oni na tim sastancima hvatali za ramena tuđih žena, te činili još druga ružna djela, to naređujem da se spomenuta stvar po zakonu ispita.

Kada stigne moje časno naređenje, upućeno po čaušu moje Visoke Porte Mehmedu — uvećala mu se vrijednost — neka se imenovanima na sudu održi rasprava. A ako bi nestali neka ih pronađu njihovi jamci i oni koji su po zakonu dužni da ih pronađu i privedu. Ako o toj stvari nije jednom ranije po zakonu presuđivano, i ako od toga događaja nije proteklo 15 godina a tužba nije bila podnesena, učinite, kako to zakon zahtijeva, da se ta stvar ozbiljno i temeljito, u prisustvu parničarskih stranaka, provjeri i ispita. Ako je stvar takva kao što je predstavljeno, a pošto ste to po zakonu utvrdili i osvjedočili se, onda uhapsite okrivljene ako se radi o spahijama i o tome izvijestite (arz). A ako okrivljeni nisu spahije, provedite odmah ono što im po zakonu pripada; postavite stvari na pravo mjesto i ne dozvolite nikome da se, suprotno zakonskim propisima, izgovara i raspravlja. Ali, postupak treba da bude vođen sasvim pravedno; čuvajte se prevare, prikrivanja istine i lažnog svjedočenja; ne skrećite s pravog puta; budite oprezni da šta protuzakonito ne učinite, ili da nas izvijestite onako kako se stvar nije dogodila.

Kako se ovi događaji manifestuju u svojoj reprizi, tj. ista pojava nakon devet godina, koja je već ranije dobila svoju vrlo strogu službenu osudu, to se sadašnje carske zapovijedi upućuju prvenstveno sudovima, a zatim sandžak-bezima kao vojno-administrativnim organima. Po svemu izgleda stvar je bila ograničena samo na tuzlasnki i, vjerovatno, još gračanički kadiluk. Iako je prezentirani ferman naslovljen još i zvorničkom kadiji (i to na prvom mjestu), čini se da u tome kadiluku nije ništa bilo. To proizilazi iz

toga što kasnije zapovijedi nisu bile naslovljene i zborničkom kadiji. Vjerovatno se samo sumnjalo da ta pojava ima veze sa tekijom u selu Orlovići kod Nove Kasabe, ili je i u Zvorniku vršeno izvjesno provjeravanje. Kako se u tri naredbe pored Tuzle navodi i Gračanica, proizilazilo bi da je i tu vođena sudska istraga. Pouzdano se zna jedino to da se u svim tim carskim naredbama implicitno navode optužena i osuđena lica samo kao stanovnici Gornje Tuzle.

Cijeli ovaj događaj završio je, opet, vrlo tragično, vinovnici su osuđeni na smrt. Prema ovom fermandu, istraga je obuhvatila 17 lica. Iz kasnijeg fermana, od 6. ševala 990 (3. XI 1582), koji je bio upućen zborničkom sandžak-begu i kadijama Tuzle i Gračanice¹⁰, vidi se, međutim, da je istraga dotle bila obuhvatila 21 lice. Još ranije, iz fermana upućenog zborničkom sandžak-begu i sarajevskom kadiji od 24. ramazana (12. X 1582)¹¹ razbiremo da je na smrt bilo dotle osuđeno 9 lica. Tu se naređuje najenergičnija potjera za ostalima koji još nisu bili uhvaćeni. I, zaista, ubrzo je broj smrtnih presuda bio povećan. Nakon 22 dana, tj. u spomenutom fermandu od 3. XI navodi se poimenice 10 ljudi uhvaćenih i osuđenih na smrt, a 11 ljudi poimenice za koje se konstatuje da su se razbježali. Na smrt osuđeni bili su sljedeći stanovnici Gornje Tuzle: Mehmed, sin Alije; Osman, sin Ishaka; Džafer, nalundžija; Hadži Alija; Ibrahim-halifa; Hasan, sin Alije; Džafer, čizmadžija; Behram, čizmadžija; Jusuf, sin Abdulaha i Ferhad, sin Murada.

Nisu bili uhvaćeni sljedeći optuženi: Mehmed, sin Hasanov; Husein-aga; Ali-hodža; Memija, sin Iskenderov; Mustafa, imam; Osman, sin Husejinov; Husejin, sin Nesuhov; Ahmed, sin Hadži Hasanov; Hasan, sin Berduša; Sefer, sin Iskenderov i drugi Mustafa.

Iz tog fermana razbiremo još da je u Gornjoj Tuzli bila formirana i »derviška vlada«, tj. osim Mehmeda, sina Hasanova koji se nazivao »sultanom«, bilo je i drugih koji su sebi bili uzeli krupne nazive. Tako se Husejn-aga nazivao »vezirom«, Ali-hodža »stambolskim kadijom«, a Memija, sin Iskenderov »defterdarom«. Svi su oni, kako se vidi, bili među onima koji su se razbježali; nisu dotle bili uhvaćeni.

Da se ovdje radi o istim licima, tj. da su optuženi, navedeni u fermandu od 3. novembra¹⁰, uglavnom ista lica koja su poimenice navedena ranije, u prvom fermandu od 1. juna, jasno je ako uporedimo navedena imena u obadva ta fermana. Tako, od 10 lica osuđenih na smrt sedam ih je spomenuto u prvom fermandu. Svakako su neka lica i oslobođena, dok se na neke istraga kasnije protegla. Isto tako, može se pouzdano reći da se broj na smrt osuđenih kasnije još povećao; neki su, svakako, naknadno uhvaćeni, o čemu nema drugih podataka.

Treba spomenuti da ta istraga protiv Hamzevića nije ostala bez žalbi najvišim organima na one koji su je vodili. O tome govori posljednja od spomenutih carskih naredaba, upućena bosanskom begler-begu 14. novembra iste godine¹². Tu se zabranjuje zlostavljanje onih stanovnika kod kojih nije utvrđeno krivovjerstvo (ilhad), a oštro se upozorava i zbog toga što su, na osnovu prispjelih žalbi, neki zatvoreni zato da bi im se mogao iznuditi novac.

Na kraju, nakon izloženog, moglo bi se reći da je tom događaju ipak pridavan veći politički negoli doktrinarni značaj. Dalje, cijela stvar izgleda da nije bila toliko ozbiljna, ali kazne su bile vrlo zastrašujuće. Da ta pojava nije bila mnogo ozbiljna, dokaz je i to što savremeni pisci iz Bosne o njoj ništa ne govore. Mi o tim događajima znamo, zapravo samo toliko koliko nam govore navedeni službeni akti.

NAPOMENE:

1 Prilozi za orijentalnu filologiju (POF) III—IV, Sarajevo 1953, str. 215—227; V, 1955, 325—330; X—XI, 1961, 193—203; XVIII—XIX, 1973, 203—215; 217—266; i XX—XXI, 1974, 51—70.

2 *Tayyib Okic* (Ankara), *Quelquens documents inédits concernant les Hamzawites* — Proceedings of the Twenty Second Congress of Orientalists held in Istanbul, September 15 th to 22 nd 1951, Leiden 1957, Communications Vol. II, p. 279—286.

3. Istanbul, Bašbakanlik Aršivi.

4 Uporediti A. *Handžić* — M. *Hadžijahić*, O progonu Hamzavija u Bosni 1573. godine, POF XX—XXI, 53—55.

Kada je ponovo riječ o tim dokumentima, želim da napomenem da su se u publikovanim prevodima na tome mjestu potkrale izvjesne greške koje, istina, u suštini stvar ne mijenjaju, ali je potrebno da se isprave. Tako, u Zapovijedi br. 1 (str. 53) druga rečenica se unekoliko mijenja, treba da glasi: *Ako pobjegne, neka se stavi u dužnost njegovim jamcima da ga pronađu, i to: . . .* (navođenje jamca ostaje) — *neka bude predan Mustafi, čaušu moje Visoke Porte i neka svezan bude poslat mojoj Sretnoj Porti*. U drugom odsjeku iste naredbe druga rečenica adekvatnije glasi: *Umakne li, neka se stavi u dužnost njegovim jamcima da ga pod svaku cijenu pronađu*. U Zapovijedi br. 2 (str. 53) u prvoj rečenici umjesto *pohapse* treba: *provjere*, tj. početak te rečenice treba da glasi: *Spomenute Hamzevije neka se tamo provjere i ispitaju. . .* I u Zapovijedi br. 3 (str. 54) početak druge rečenice treba: *Budući da je javljeno da su oni pristalice ranije uhvaćenog i pogubljenog krivovjernika Hamze, neka se zato. . .* Zatim, u istoj Zapovijedi (10. i 15. red) umjesto *tarikatske kadije* treba da stoji: *mjesne kadije*. Time i objašnjenje o tim kadijama (str. 60, 3. odsjek) postoje bespredmetno.

5 U *Mühimme defteru* evidentirane su zapravo dvije varijante ovog fermana. Prva (kraća) zavedena je pod datumom 1. džumada (24. maja), knj. 47, str. 177, dok. br. 419; a druga, ova koju donosim, zabilježena je na str. 185, dok. br. 435.

Da se ovdje ne radi o dva posebna fermana, nego samo o duplo zavedena dva koncepta iste isprave, jasno je po tome što su naslovljena istim adresantima, što su istog sadržaja i približno istog datuma, i što je kod obadva naznačeno »predato Imam-zade Mehmedu, čaušu Portek«. Prvi koncept je ostao nedovršen, nedostaje mu na kraju konkluzija koja obuhvata sedam redova teksta, dok je druga verzija (dok. br. 435) kompletna.

6 Ovdje napisano *Gradnica*, ali u prvoj varijanti napisano je jasnije, pa nema sumnje u to da se radi o kadiluku Gračanici.

7 Dosl. *Memlehatayn* (Dvije Solane), tj. kadiji Donje i Gornje Tuzle, kako se zvao taj kadiluk, premda je od svog osnutka (1573) obuhvatao ne samo nahije Gornju i Donju Tuzlu nego još: Sapnu, Spreču, Gostilj, Drametin, Visore, Jasenicu i Smoluću. A, nazivan je *Memlehatayn* zbog toga što su u njegovom teritorijalnom okviru Donja i Gornja Tuzla predstavljale dva najrazvijenija gradska naselja, i posebno zato što je zapravo u obadvije te kasabe vođeno sudsko poslovanje, tj. u Donjoj Tuzli je sjedio kadija, a u Gornjoj Tuzli njegov zamjenik (na'ib).

8 U prvoj varijanti stoji: Osman, sin Hamzin.

9 Ovdje napisano kao *sin Radoša*, međutim, u drugim dokumentima jasnije *sin Berduša*; derviško ime.

10 Mühime 48, dok. br. 419.

11 Mühime 48, dok. br. 375.

12 Mühime 48, br. 470, od 17. ševala 990.

DIE VERFOLGUNG DER HAMZEVIS IN NORDOSTBOSNIEN IM JAHRE 1582.

Es wurden auch früher schon in der jugoslawischen und ausländischen Historiographie über die Frage der Hamzevis (Anhänger des Katzers Hamza) geschrieben. In dem Band XX—XXI der Beiträge für orientale Philologie (1973) ist über die grosse Verfolgung der Anhänger des Derwischen Hamza sowie über das Köpfen des Hamza in Istanbul am 6. Juni 1573, der wegen Heterodoxie zum Tode verurteilt wurde, geschrieben worden.

Mit diesem Ereignis aber erlosch nicht auch die Lehre des Hamza. Viele von seinen Anhängern hatten ihre Gesinnung nur verhehlt. Nach neun Jahren schon hörte man wieder von ihrer Tätigkeit in Nordostbosnien. Deswegen wurden auch von dem Kaiser im Jahre 1582. strenge Erlasse an die Kadis von Zvornik, Tuzla und Gračanica verschickt, damit sie die Untersuchung einleiten. Hier ist in serbokroatischer Sprache einer dieser Erlasse wiedergeben, der dieses Ereignis inhaltlich am vollkommensten schildert.

Dieser Auftrag bezog sich auf 17 angeklagte Bewohner von Gornja Tuzla, die einzeln angeführt sind. Sie wurden der Lehre und Taten angeklagt, weswegen sie als Anhänger «des Ketzers Hamza» angesehen wurden. Eine gründliche aber auch gerechteste Untersuchung wurde unternommen und eine gerichtliche Verhandlung verordnet.

Nach anderen diesen Fall betreffenden Anordnungen ist ersichtlich, dass insgesamt 21 Personen unter Anklage vor Gericht standen. Zuletzt waren 10 Personen zum Tode verurteilt, während 11 Personen die Flucht ergriffen. Alle waren Bewohner von Gornja Tuzla.